

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL

YAHUT

“BİR DEVR-İ KADİM EFENDİSİ”

Abdullah UÇMAN

Son devir Türk edebiyatının iki büyük şahsiyeti Süleyman Nazif ile Yahya Kemal’in müştereken söyledikleri o meşhur:

Hezâr gıpta o devr-i kadîm efendisine (Y. K.)

Ne kendi kimseye benzer ne kimse kendisine (S. N.)

beyti ile mükemmel bir surette ifade ettikleri İbnülemin Mahmud Kemal İnal adını, hafızam beni yanıltmıyorsa, 70’li yıllarda hemen her cumartesi günü ikindiden sonra gittiğimiz Beyazıt’taki Beyazsaray İş Hanı’nda Enderun Kitabevindeki sohbetler sırasında duymuş olmalıyım. Enderun’a gidip gelen arkadaşlarımızdan bazıları mutlaka hatırlayacaklardır; Enderun Kitabevi sadece kitap alım-satımı yapılan alelade bir kitapçı dükkânı değildi; Enderun, bugün artık bir benzeri bulunmayan gerçek bir mektep, tabir caizse bir açık üniversite idi. Burada edebiyattan tarihe, tasavvuftan musikiye, gündelik siyasetten memleketin sosyal meselelerine, yazma eserlerden nadir kitaplara, şöhret sahibi kitap hastalarından kitap müzayedelerine kadar akla gelebilecek hemen her konuda konuşulur, bazen yüksek sesle münakaşalar yapıldığı bile olur, fakat asla kırılganlıklar olmaz, sonunda tartışmalar yine tatlıya bağlanırdı.

Beyazsaray İş Hanı’nda merdivenlerden inince tam karşıdaki Enderun Kitabevinde girişte hemen sağ köşedeki sandalyesinde oturan Ali İhsan ağabey ya da Ali İhsan Hoca, başta kıyafet ilmi olmak üzere hemen her konuda fikir beyan eder, zaman zaman Şevket Eygi, rahmetli matematikçi Cengiz Aydın veya Âlâ Bey ya da Avukat Orhan Acuner, buraya ayda bir defa mutlaka uğrayan ve daima ayakta konuşan, divan koleksiyoncusu Dr. Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu, bazı konularda hocaya itiraz ederler ya da hocayı konuşturmak için hassas bir damarına basarlar, sohbet tatlı bir mecraya dökülürdü.

Burada yazma kitaplardan da, nadir kitaplardan da, müzayedelere bile nadiren düşen müteferrika baskılarından veya Bulak baskısı kitaplardan da bahsedilir, arada sırada dükkâna piyasada mevcudu kalmamış bir kitabı arayan kitap me-

raklıları veya kitap hastaları, zengin kütüphane sahipleri de uğrar, onların kendi aralarında yaptıkları ilgi çekici konuşmalara da şahit olurduk.

70’li yılların o hemen her gün sağdan soldan üç beş kişinin rastgele öldürüldüğü, anarşinin doruğa çıktığı, doğru dürüst talebelik yapamadığımız o kayıp yıllarda Edebiyat Fakültesinde dört yıl boyunca ne yalan söyleyeyim, hiçbir hocadan, ne İbnülemin’in adını, ne de onun bizim için bir hazine değerinde olan kitaplarından söz edildiğini duyduk.

Az önce ifade ettiğim gibi İbnülemin’in adını da, onun o dillere destan kütüphanesini de, *Son Asır Türk Şairleri* başta olmak üzere *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, *Son Hattatlar* ve *Hoş Sadâ* adlı eserlerini de, yine Enderun’daki sohbetlerde duyduk, burada gördük ve elimize alıp karıştırdık. Zannediyorum o sırada fasiküller hâlinde ikinci baskısının hâlâ mevcudu bulunan *Son Asır Türk Şairleri*’ni rahmetli İsmail Bey’den satın aldım ve Ankara’da Ali Birinci vasıtasıyla da deri cilt yaptırdım.

Sözünü ettiğim o kaos ortamında, Mayıs 1972’de dört yılda fakülteden mezun olduktan sonraki yıllarda, galiba memur olarak çalışan bazı arkadaşlarım dolayısıyla, İstanbul Üniversitesinin şimdi Nadir Eserler Kütüphanesi olan, merkez binanın arkasında, İktisat Fakültesinin hemen yanındaki kütüphanenin müdavimi olmuş, bazı yazma eserleri karıştırmaya başlamış, kütüphanede çalışan bazı memurlarla da dostluklar kurmuştum. Hiç unutmam, bu sırada bir gün kütüphanenin kıdemli memurelerinden Neval İnal Hanım, galiba okuyuculardan birinin istediği bir kitabı çıkarmak üzere merkez binada bulunan İbnülemin Kitaplığına gideceğini, eğer arzu edersem benim de gelebileceğimi söyledi. Ben de bu teklifi memnuniyetle kabul ettim ve beraberce merkez binadaki İbnülemin Kütüphanesine gittik. Sanıyorum içinde İbnülemin’in oturup çalışırken bazı fotoğraflar da çektiirdiği bu kütüphane tam anlamıyla bir müze gibiydi. Atatürk heykelinin arkasından merkez binaya girince hemen sol tarafta oldukça büyük bir salondaki bu kütüphanede sadece kitaplar değil, duvarlarda birçoğu devrinin tanınmış hattatlarının elinden çıkmış harikulade nefis levhalar, tanınmış ressamların yağlı boya tabloları, porselen takımları, antika cam eşyalar, yazı takımları, kalemtraşlar, kim bilir hangi paşanın oturduğu antika koltuk ve kanepeler, sehpa, kavukluklar, fermanlar ve beratlarla burası tam anlamıyla bir eski zaman konağını andırıyordu.

Öyle sanıyorum, İbnülemin konusuyla meşgul olanların çoğunun bilmediği, benim de bilinmesini istediğim bir hususu izninizle burada anlatmak istiyorum. Merhum İbnülemin’in her birini gözü gibi muhafaza ettiği, ancak hayatının son yıllarında ve şartlı olarak ilim erbabı ile talebelerin istifade etmesi için İstanbul Üniversitesine bağışladığı bu müze-kütüphane, 1980 askerî darbesini takip eden günlerde, İstanbul Üniversitesi merkez binasına, eski Seraskerlik Dairesi olması dolayısıyla, Selimiye’deki I. Ordu Komutanlığı tarafından el konulacağı söylentisi üzerine, o sırada Horhor’daki Abdüllâtif Subhi Paşa Konağı’nda bulunan

rektörlük personeli bir hafta içinde apar topar merkez binaya nakledilince, İbnülemin'in müze-kütüphanesi de hemen arka taraftaki şimdiki Nadir Eserler Kütüphanesinin merdivenlerden çıkışta karşıdaki genişçe salonuna taşınıverdi. Bir hafta gibi kısa zamanda gerçekleştirilen bu taşınma sırasında zayı olan veya zarar gören kitaplar ve o canım cam eşya koleksiyonu ile levhaların ne durumda olabileceğini tahmin etmek hiç de zor değildir. Yeni salon eskisine nazaran çok daha küçük olduğu için kitapların çoğu dolaplara sığmamış, çerçeveleri kurtlanmış o nadide levhaların çoğu da rulo yapılarak raflara konulmuştu.

90'lı yıllarda, rahmetli hocam Prof. Dr. Ali Alparslan'ın, talebesi Ali Rıza Özcan ile haftanın muayyen günlerinde uzunca bir müddet kütüphaneye gelerek buradaki hat koleksiyonunu elden geçirdiğini ve envanterini çıkardığını çok iyi hatırlıyorum. Koleksiyondaki, bir kısmı devrin birinci sınıf hattatlarına ait karalama, hurufat, tuğra, hilye, icazetname, kıta ve levha örnekleriyle birlikte bir kitap hâlinde yayımlanmak üzere hazırlatılan bu çalışma ne yazık ki yayımlanmadı ve Ali Alparslan hocanın vefatından sonra da bu müsveddelerin doğrusu ne olduğunu bilmiyorum.

*

İbnülemin'in, babasından kalan Mercan'daki Mühürdar Emin Paşa Konağı'ndaki pazartesi sohbetlerinin müdavimlerinden biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Büyük bir muasır" veya "Cihan kaynanası" dediği İbnülemin'in hayatında önemli bazı dönüm noktaları bulunmaktadır. Şimdi kısaca bunlardan söz etmek istiyorum: İbnülemin Mahmud Kemal, öncelikle Sultan Abdülaziz devrinin devlet adamı ve sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın mühürdarı Mehmed Emin Paşa'nın oğlu olması dolayısıyla, çok iyi bir tahsil ve terbiye ile yetişmiş; konağa gelip giden Fatih Medresesi müderrislerinden İpekli Tahir Hoca gibi bazı hocalardan hususi dersler almış, Vezneciler'deki meşhur Zeynep Hanım Konağı'nda devrin ileri gelen devlet ve kültür adamlarını dinlemiş; Hersekli Ârif Hikmet Bey'le Menâpirzâde Nuri Bey'in meclislerine dâhil olmuş, Mercan'daki konağa gelen, babasının ahabası, devrin birçok tanınmış simasından da bitip tükenmez bir merakla birçok şey öğrenmiştir.

Çok kuvvetli bir hafızaya sahip olan Mahmud Kemal Bey, öğrendiklerini ve duyduklarını, muasırlarından birçoğunun pek de önem vermediği, eskilerin tabiriyle "hurde malumatı", daha sonraki yıllarda kaleme alacağı eserlerinde yeri geldikçe kullanmış ve sonraki nesillere hazine değerinde büyük bir miras bırakmıştır. Onun hayatındaki önemli dönüm noktalarını ben: 1) Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği 31 Mart Vakası'ndan sonra teşkil edilen Yıldız Evrakı'nın Tasnifi Komisyonu'ndaki görevi; 2) Evkaf-ı İslamiye Müzesinin kuruluşundaki hizmeti ve 1927-1935 yılları arasında burada müdür olarak görev yapması; 3) Medresetü'l-hattatın'ın teşekkülündeki hizmeti; 4) Âsâr-ı Müfide Kütüphanesinin kurucuları arasında yer alması; 5) Mütareke'den sonra konağının

ecnebi askerleri tarafından işgali ve talan edilmesi hadisesi; 6. ve son olarak da, Cumhuriyet’ten sonraki yıllarda da bir kültür ocağı olarak vefatına kadar Mercan’daki konakta yıllarca devam eden ve devrin kalburüstü birçok önemli simasının devam ettiği sohbet meclisleri şeklinde belirtmek istiyorum. Bunlar arasında özellikle Yıldız evrakının tasnifi görevinin ona verilmesi dolayısıyla, elinden binlerce vesika geçmiş, daha sonra yayımlayacağı çeşitli makalelerle, Sultan Abdülaziz’in hal’i, Midhat Paşa muhakemesi ve Sultan V. Murad’ın cülusu ve hal’ine dair gizli kalmış birçok husus onun sayesinde aydınlanmıştır.

Kitaplarını ve diğer antika koleksiyonunu gözü gibi sakınan İbnülemin’in, konağın hemen girişindeki levhalar arasında şu levha hemen dikkati çekermiş:

Her kime verdimse zâyî ettiler

*Tevbe ettim âriyet ben kimseye vermem kitâb**

*

İbnülemin Mahmud Kemal, muasırlarının birçoğundan farklı olarak, kitaplardan veya sohbet meclislerinde dinlediği kişilerden öğrendiklerini kendisiyle beraber mezara götürmemiş; hayatı boyunca binbir zahmetle topladığı nadide kitaplarının ölümünden sonra haraç mezat satılıp dağılmasına razı olmayarak, ilim âleminin hizmetine vakfetmiş müstesna bir şahsiyettir.

Burada onun nevi şahsına mahsus bütün vasıflarını ayrıntılarıyla anlatmamız elbette mümkün değildir; onun başkalarına benzemeyen itiyadlarını ve müme-yiz vasıflarını anlayabilmek için, konağının müdavimlerinden biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar’ın, biri hayattayken diğeri ölümünden sonra kaleme aldığı iki yazıyı dikkatle okumak gerekir. Ben şimdi burada, onun hâlâ birçoğumuzun bir başvuru rehberi gibi sık sık kullandığımız, canımız sıkıldıkça zaman zaman bir roman gibi okuyabileceğimiz *Son Asır Türk Şairleri*’den birkaç cümleyle söz etmek istiyorum:

Bilindiği gibi bu eser, klasik tarzda son tezkire kabul edilen Fatin Davut Efendi’nin 1855 yılında taş baskı suretiyle basılan *Hâtimetü’l-eş’âr*’ının zeyli mahiyetinde, XIX. yüzyılın ortalarından başlayıp XX. yüzyılın ilk yarısına kadar yaşayan şairlerle ilgili bir nevi şairler tezkiresidir.

Fasiküller hâlinde basılmasına 1930 yılında başladığı hâlde ilk üç fasikül-den sonra, eserin imlâsı, ifade tarzı ve asıl önemlisi Osmanlı kültür ve edebiyatına ait değerlerin pek hoş karşılanmaması; muhtevasının, yeni rejim tarafından tamamen unutturulmak istenen bir devre ait olması dolayısıyla durdurulmuş; tamamlanması 1942 yılına kadar süren 2352 sahife hacmindeki bu muazzam eserde, 566 şairin hâl tercümesi veya yeni tabirle hayat hikâyesi bir araya getirilmiştir. İbnülemin, biyografi veya hâl tercümesi yazarlığının bütün özelliklerini ortaya

* Muhterem Dr. Uğur Derman hocamız bir konuşmasında bu beytin doğru ve bilinen şeklinin şöyle olduğunu ifade etmişti: “*Dest-i gadr-i müstairândan riyânım bî-hesâb/Tevbe ettim âriyet hiç kimseye vermem kitâb.*”

koyduğu bu eseri hazırlarken matbu ve yazma hâlindeki yüzlerce eserden, birçok gazete ve mecmuada yayımlanmış makalelerden, bunların sadra şifa olmadığı yerlerde biyografisini kaleme aldığı şahsın bizzat kendisinden; kendisi hayatta değilse, onu tanıyanlardan veya aile efradından mektuplar vasıtasıyla toplamış olduğu bilgileri kullanmıştır. Tabii bunları olduğu gibi değil de, kendisinin o yer yer nükte-perdaz, yer yer iğneleyici ama tamamen kendine mahsus üslubu ile ortaya koymuştur. İbnülemin'in yıllarca süren bu yorucu çalışması neticesinde, eserleri, şahsiyetleri, fikirleri ve faaliyetleriyle tanınmış şairler yanında, varlıkları hiç bilinmeyen, sadece adları dışında edebî hüviyetleri meçhul kalmış veya artık unutulmaya yüz tutmuş birçok şairin hayat hikâyesi ortaya konulmuştur.

İbnülemin, eserinin başında, eserin yazılış sürecindeki metodunu da şu şekilde açıklama ihtiyacını duyar: Adı geçen eserde, zevkler ve kriterlerin şahıstan şahsa değiştiğini düşündüğünden, ele aldığı şairleri sanat ve estetik kıymetleri itibarıyla değerlendirmeye kalkmamış, herhangi bir şekilde yok da saymamıştır. Ancak, edebiyat tarihlerinde haklarında pek çok değerlendirme bulunan veya incelemeler yapılmış tanınmış şairlerin hâl tercümelerinde “malumu ilam etmekte” fayda görmediği için, ayrıntılı bilgi vermemiş; pek fazla tanınmayanlar hakkında da elde edebildiği bilgi ve vesikalar doğrultusunda tanıtmaya gayret etmiştir. Alfabetik sırayla hazırlanan eserde biyografileri meydana getirirken, şahısların önce kısaca hayat hikâyeleri, varsa memuriyetleri anlatılmış, eserleri sıralanmış, ayrıca şiirlerinden örnekler zikredilmiştir. Ele aldığı şahsı eğer bizzat yakından tanıyorsa, o kişilerle ilgili bir kısım anekdotları da ayrıca hikâye etmiştir. Bazı biyografilerde ise, haklarında yazılan yazılara da değinilmiş, bu yazılar bazen tenkit edilirken, bazen de kendi anlattıklarının doğruluğuna şahitlik etmeleri için esere aynen iktibas edilmiştir. İbnülemin'in son derece renkli üslûbunu göstermesi itibarıyla burada kitaptan bir örnek zikretmek istiyorum.

Örnek, bir tarihte kendisini “Şiir Kralı” ilan eden Florinalı Nâzım'la ilgili:

“Hukukumuz eski olduğundan hakkımda pek ziyade hürmet gösterirdi. Ne söylesem, ne yapsam gücenmezdi, beni gücendirmekten sakınırdı. Bâbîâlî'de bulunduğu esnada beni pek sık ziyaret eder, pek uzun sözler söyler, manzumeler okur, bazen resmî işlerimle meşguliyetime mâni olurdu. Hatta bir gün, latifeten ve bil-bedâhe denilebilecek süratle, şu kıtayı söylemiştim, pek çok gülmüştü:

Bir takım lâf ile teşvîş-i huzûr

Etme ey şâir-i bî-şi'r ü şûûr,

Her dakika bana gelmekten ise

Yılda bir kendine gelsen ne olur.

Esasen iyi âdemdi. Manzumeleri de emsaline faikti. Fakat şöhretin afet olduğunu düşünmeyerek iştihâr emeliyle nakdini, vaktini, nefsin, nefesini telef ederdi. Manzumelerini -ne maksada mebni ise- dercetmeyen gazete idarehanelerine para vererek ilan sütunlarında neşrettirirdi. Nasihatlerimize kulak vermezdi. Son

senelerde kendine “Şiir kralı” unvanını tevcih etmişti. Bütün edebiyat müntesiplerinin bu unvanı kabul etmesi için kalemen ve lisanen oğraşırdı.” (*Son Asır Türk Şairleri*, s. 2197).

İbnülemin, bir gün, kendisiyle güya röportaj yapmak suretiyle, günümüzde adım başı birçok örneğiyle karşılaştığımız hazıra konmak isteyenlerden birine, kendisinin eserlerindeki o yığınla bilgiyi nasıl topladığını açıklayan şöyle bir cevap verir:

“Ben onları ne mihnetlerle, ne gayretlerle vücuda getirdim biliyor musunuz? Bir âlimin, bir siyasinin, bir şairin, bir hattatın, bir musiki üstadının terceme-i hâline dair malumat almak, onun eserlerini, yazılarını görmek için kışın en şiddetli sabahlarında ilk vapurlarla Boğaziçi’nin münthesasına gittiğimi görenler; “Bu genç, kim bilir neyin arkasından koşuyor, ya dilber, ye sîm ü zer arıyor!” demiş olduklarında şüphe yoktur.”

*

İstanbul Edebiyat Fakültesi’nde rahmetli Mehmet Kaplan hocamın nezareti altında 80’li yıllarda Rıza Tevfik üzerinde doktora çalışması hazırladığım sırada Rıza Tevfik’in aile efradı tarafından bana verilen evrakı arasından, İbnülemin’e ait onun el yazısıyla Rıza Tevfik’e hitaben yazılmış birkaç mektup çıkmıştı. Bir Osmanlı edibi olan İbnülemin’in yine bir Osmanlı edibi olan muhatabına hitabını ve kullandığı o nevi şahsına mahsus üslubunu göstermesi bakımından önemli bulduğum bu mektuplardan birkaçını okuyarak konuşmamı tamamlamak istiyorum.

Bu mektuplar, İbnülemin’in *Son Asır Türk Şairleri*’nin hazırlığını yaptığı günlerde, o sırada yurt dışında Lübnan’ın Akdeniz sahilindeki Cünye kasabasında bir nevi sürgün hayatı yaşayan Rıza Tevfik’e bizzat kendi kaleminden hayat hikâyesini öğrenmek için yazılıp gönderilmiştir. Rıza Tevfik’in, cevap olarak gönderdiği mufassal hayat hikâyesi de, kitabın 1486-1502. sayfeleri arasına, aynen konulmuştur.

25 Kânun-ı evvel 1938 tarihli ilk mektup:

“Feylesof-ı fâzıl, muhterem efendim,

Asıl ismi Kemâlî’ş-şuarâ olduğu hâlde mülgâ Tarih Encümeni’nce Son Asır Türk Şairleri nâmı verilen eser-i nâcizin tezyîni için terceme-i hâl-i fâzılânenizi aradım. Bulabildiklerimi, zât-ı âlinize lââyık bulmadım. Şimdi harf sırasıyla nevbet, nâm-ı feylesofânenize geldiğinden, terceme-i hâl ile bir fotoğrafın ve tensîb buyuracağınız eş’âr-ı bedîanından birkaç parçanın -sür’at-i mümkinine ile- irsâline lütf ve himmet buyurursanız teşekkür ederim. Bâkî hürmet efendim.

İbnülemin Mahmud Kemal

Adres: İstanbul’da Mercan Mühürdar Emin Paşa Sokağı, numro: 13”

26 Ağustos 1939 tarihli dördüncü mektup:

“Feylesof-ı muhterem, fâzıl-ı mükerrerem efendim,

Son Asır Türk Şâirleri nâmındaki eser-i nâcizin sekizinci cüz’ünü posta ile takdîm etmiştim. Vusûlüne dâir bir haber ve eser zuhûr etmedi. Vâsıl olmadıysa tekrar takdîm olunmak üzere iş’âr buyurulmasını recâ ve arz-ı ihtirâm ederim muhterem efendim.

Mercan, Mühürdar Emin Paşa Sokağı, numro 13.”

*

Hatırlayabildiğim kadarıyla, kütüphanesinin, yukarıda sözünü ettiğim, İstanbul Üniversitesi merkez binasından hemen arkasındaki Nadir Eserler Kütüphanesine naklinden sonra, 90’lı yıllarda Cem’i Demiroğlu’nun rektörlüğü sırasında biri adı geçen kütüphanede, diğeri merkez binadaki Mavi Salon’da olmak üzere iki, 2000’li yıllarda biri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından Murat Paşa Medresesi’nde diğeri 21 Mayıs 2010 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Dairesi tarafından Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezinde, bir diğeri de İlim Yayma Vakfı tarafından Vefa’daki merkez binasında olmak üzere İbnülemin’le ilgili olarak sempozyum şeklinde beş altı toplantı gerçekleştirilmiş, ayrıca hakkında yakın dostu Hüseyin Vassaf’ın kaleme aldığı *Kemâlî’l-Kemâl, Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmud Kemâl* (haz. Fatih M. Şeker-İsmail Kara, İstanbul 2009) adıyla yayımlanmıştır. İbnülemin gibi birisi için bütün bunlar elbette yeterli değildir.

Yine bilebildiğim kadarıyla, şu anda İbnülemin Mahmud Kemal İnal Vakfı adıyla bir vakıf mevcuttur ve bu vakıf Mercan’daki konağın yıkılıp yerine yapılan İbnülemin İş Hanı’nın kira gelirleriyle bir kısım talebeye burs verme dışında fazla bir şey yapamamaktadır. İbnülemin Mahmut Kemal gibi Türk milletinin yetiştirdiği nevi şahsına mahsus, müstesna bir şahsiyet için bence daha fazla şeyler yapılmalıdır. Mesela piyasada bulunmayan ve aşağı-yukarı 10.000 sayfalık bir yekûn tutan eserleri yeniden basılmalı, kütüphanesinde yazma hâlinde muhafaza edilen eserleri de gün yüzüne çıkarılmalı; hat koleksiyonunun katalogu yeniden hazırlanmalı ve İbnülemin yeni nesillere bütün hususiyetleriyle tanıtılmalıdır.